॥ નમો નમઃ શ્રી પ્રેમસૂરયે ॥

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા

(દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ)

આનંદઘનજી કૃત સ્તવન રહસ્યાર્થ - ૬ + ઉપા. યશોવિજય કૃત ચોવિશી રહસ્યાર્થ ૧ થી ૭

ભાગ-૫૫

:: પ્રવચનકાર ::

ન્યાય વિશારદ,
સેંકડો ભવ્યાત્માઓના રાહબર
પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

::પ્રકાશક::

કુમારપાળભાઈ વી. શાહ
દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી,
કલિકુંડ-ધોળકા,
(અમદાવાદ)

સકલાગમરહસ્યવેદી પૂ.સ્વ. આચાર્યદેવ **શ્રી વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ**ના પટ્ટાલંકાર સિદ્ધાન્તમહોદધિ પૂ. આચાર્યદેવ **શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ**ના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન પૂ. મુનિરાજ **શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજ**ના મનનીય આર્હત્ પ્રવચનોનું પ્રકાશન એટલે...

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા (ભાગ-૫૫)

દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ - આનંદઘનજી કૃત સ્તવન રહસ્યાર્થ - ૬ + ઉપા. યશોવિજય કૃત ચોવિશી રહસ્યાર્થ ૧ થી ૭

:: શુભાશિષ ::

તપાગચ્છ ભૂષણ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય
શ્રી વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: પ્રેરક-માર્ગદર્શક ::

સંઘ શાસન કૌશલ્યાધાર પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: સહાયક ::

સરળ સ્વભાવી પ.પૂ.પં.શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મ.સા.

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૫૦ **કિંમત : ૧૫૦/-**

વિમોચન : પોષ સુદ-૧૨, વિ.સં.૨૦૬૮, તા.૬-૧-૨૦૧૨, શુક્રવાર
ગુરુદેવ પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ દીક્ષા દિન

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા ડૉ. હેમંતભાઈ-અમદાવાદ (૦૭૯)-૨૬૬૩૦૦૦૬	દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૨૯/૩૦, વાસૂપૂજ્ય બંગલો, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ ડૉ. સંજયભાઈ-સુરત ૯૮૨૫૧ ૨૧૪૫૫	શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જૈન જ્ઞાન શાળા ૩૬, જ્ઞાનમંદિર સોસાયટી, નવકાર જૈન દેરાસર સામે, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭ મો. ૯૪૨૭૦ ૩૭૪૯૧ (રાહુલભાઈ)

શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
૧૦૬, એસ.વી.રોડ, ઈર્લા-પાર્લા (વેસ્ટ)
ફોન : ૨૬૭૧૯૩૫૭

ટાઈપ સેટીંગ - મુદ્રક
જય જિનેન્દ્ર ગ્રાફીક્સ (નીતિન શાહ - જય જિનેન્દ્ર)
૩૦, સ્વાતિ સોસાયટી, સેન્ટ ઝેવીયર્સ હાઈસ્કુલ રોડ,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧૪. મો. ૯૮૨૫૦ ૨૪૨૦૪
ફોન : (ઓ) ૨૫૬૨ ૧૬૨૩ (ઘર) ૨૬૫૬ ૨૭૯૫
E-mail : jayjinendra90@yahoo.com

શ્રી સંભવનાથ જિન સ્તવન-૩

સંભવ જિનવર વિનતિ, અવધારો ગુણ-જ્ઞાતા રે;
ખામી નહિ મુજ ખિજમતે, કદીય હોશો ફળદાતા રે,...૧
કરજોડી ઊભો રહું, રાત દિવસ તુમ ધ્યાને રે,
જો મનમાં આણો નહિ, તો શું કહીએ થાને રે...૨
ખોટ ખજાને કો નહિ, દીજિએ વાંછિત દાનો રે,
કરુણા નજર પ્રભુજી તણી, વાધે સેવક વાનો રે...૩
કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો, ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે,
લડથડતું પણ ગજ બચ્યું, ગાજે ગયવર સાથે રે...૪
દેશો તો તુમહિ ભલા, બીજા શું નવિ જાચું રે,
વાચક યશ કહે સાંઇશું, ફળશે એ મુજ સાચું રે...૫

શ્રી સંભવનાથ જિન સ્તવન વિવેચના

સંભવ જિનવર વિનતિ, અવધારો ગુણ-જ્ઞાતા રે;
ખામી નહિ મુજ ખિજમતે, કદીય હોશો ફળદાતા રે,...૧

ભાવાર્થ :- હે (અસંભવને સંભવિત કરનારા) સંભવનાથ જિનવર ! હે ગુણના જાણકાર પ્રભુ ! મારી વિનંતી સ્વીકારો-મારી સેવા-ચાકરીમાં ખામી નથી,

(તો પછી હવે સેવાનું) ફળ આપવાનું ક્યારે કરશો ?

વિવેચન :- ઋષભદેવ ભગવાનના સ્તવનમાં છેલ્લે કહી આવ્યા કે પ્રભુ પાસે સુખનો પોષ માગ્યો, અર્થાત્ ગુણમાં-ધર્મમાં-સુકૃતમાં જ આનંદ આનંદ માગ્યો. એ શી રીતે સિદ્ધ થાય ? તો કે અજિતનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહ્યું - પ્રભુનો જ સંગ ગમે, પ્રભુ પર જ પ્રીત હોય, બીજાનો સંગ ન ગમે, કે બીજા પર પ્રીત ન હોય. એ વાત હવે સંગ ગમવાથી પ્રભુની જ સેવા-ઉપાસનામાં રહેવાનું થાય, તો એમાં ફળની માગણી કરવી છે માટે ત્રીજા ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે...

'હે સંભવનાથ જિનેશ્વરદેવ ! આપ મારી વિનતી ધ્યાન પર લો. કારણ કે આપ ગુણના જ્ઞાતા-ગુણની કદર કરનારા છો. એટલે જ મને વિશ્વાસ છે કે મારા ગુણની કદર કરશો. તેથી જ હું વિનતી કરું છું-માગણી કરું છું. જે ગુણજ્ઞ હોય તે ગુણવાનની માગણીને અવશ્ય ધ્યાનમાં લે.

માતા દીકરા પ્રત્યે ગુણજ્ઞ હોય છે, તો દીકરાનો ગુણ દેખીને માતા એની કદર કરે છે, ને દીકરો કાંઇ માગણી કરે તો એની એ માગણીને સંતોષે છે. એમ પ્રભુ ! મારા ગુણની કદર કરી મારી વિનંતી મન પર લો અને વિનંતીને સ્વીકારો, માગણીને સંતોષો. હવે કવિ પોતાના કયા ગુણના બદલામાં શી માગણી કરે છે, તે બીજી લીટીમાં બતાવે છે -

"ખામી નહિ મુજ ખિજમતે કદીય હોશો ફલદાતા રે"

મારી સેવામાં કશી ખામી નથી. તો આ મારા ગુણની કદર કરી પ્રભુ ! ક્યારેય પણ સેવાના ફળના દાતા બનશો ? એવી મારી હે સંભવજિન ! વિનંતી છે.

તો સવાલ એ થાય કે 'સેવક એવી શી સેવા કરે છે કે જેમાં કશી ખામી નથી ?'

આનો ઉત્તર આ છે કે સેવા એટલે ઉપાસના. એ ઉપાસનામાં કદાચ સેવક ક્રિયાથી ખામીવાળો હશે, પરંતુ હૃદયના ભાવથી ખામીવાળો નથી. ઉપાસના તરીકે તો સેવકના હૃદયમાં ભગવાનનો જ વાસ છે, તેમને જ દિલમાં જડી દીધા છે, માટે ભગવાન રાત દિવસ યાદ આવ્યા કરે છે. એટલે કહું છું : 'મારે ભાવથી ઉપાસનામાં ખામી નથી.' અહીં પ્રશ્ન થાય-

પ્રશ્ન : કવિ આ શી રીતે કહી શકે છે કે પ્રભુને દિલમાં જડી દીધા છે ?

ઉત્તર : ગયા સ્તવનમાં અંતે કહી આવ્યા છે કે 'તિમ મુજ મન તુજશું રમ્યું' જેમ હંસ વગેરેને ગંગાજલ આદિમાં મન રહે છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હંસ વગેરેના મનમાં ગંગાજળ આદિ હોય છે; એમ મારે પણ મન પ્રભુમાં જ રમે છે, મનમાં પ્રભુ જ રમતા હોય છે. આ તો 'પાઘડીમાં માથું, માથામાં પાઘડી' જેવું છે.

'પ્રભુમાં મન, મનમાં પ્રભુ.' ગત સ્તવનમાં આ કહ્યાથી સૂચવ્યું કે મારા દિલમાં પ્રભુ એવા જડાઈ ગયા છે, એવા વસી ગયા છે, કે એ જ મારી પ્રભુની ભાવથી સેવા છે, ઉપાસના છે. આ ઉપાસના મારો ગુણ છે, અને એનું ફળ હું માગું છું.

પ્રભુ ! આપ ગુણજ્ઞ છો, ગુણની કદર કરનારા છો, તેથી મને એવો વિશ્વાસ છે કે 'આપ કદીય હોશો ફળદાતા રે'- અર્થાત્ આપના તરફથી મને ફળ ક્યારેક મળશે. અથવા ભગવાનને પ્રશ્ન જ છે કે મને ફળદાતા ક્યારે બનશો ? આગળ ચોથી ગાથાથી સમજાય છે કે 'ફળ' એટલે ભાવલબ્ધિ. તમે મારા પર અચિંત્ય-અગાધ કરુણા કરીને મને ભાવલબ્ધિ ક્યારે આપશો ?

પ્રશ્ન : એ ભગવાન પાસે માગવાનું શું કામ ? એ તો પોતે પુરુષાર્થ કરીને મેળવવાની છે ને ?

ઉત્તર : ભગવાનની કરુણા જ સર્વેસર્વા છે, સર્વનો આધાર છે; એટલે પુરુષાર્થ થાય તે પણ પ્રભુની કરુણાથી, અને એ સફળ થાય તે પણ પ્રભુની કરુણાથી.

કારણ કે આપણને એક સારો વિચાર પણ આવે તે પણ ભગવાનની કૃપાથી-ભગવાનના પ્રભાવથી આવે છે, માટે તો **શ્રી લલિતવિસ્તરા શાસ્ત્રની** ટીકામાં લખ્યું છે- **'शुभाध्यवसायस्यापि भगवत्-प्रसाद-लभ्यत्वात् ।'**

મનમાં ભગવાનને લાવો, ભગવાનના શાસનને લાવો, એટલે સારા વિચાર આવે છે. એટલે -

સારો વિચાર આવવાના મૂળમાં મનમાં વસેલા ભગવાન કારણભૂત છે. તેથી કહેવાય, એક સારો વિચાર પણ ભગવાનના પ્રતાપે યાને ભગવાનની કરુણાથી આવ્યો.

પ્રભુ મનમાં કેવા વસ્યા છે તે હવે કહે છે...

કરજોડી ઊભો રહું, રાત દિવસ તુમ ધ્યાને રે,
જો મનમાં આણો નહિ, તો શું કહીએ થાને રે...૨

ભાવાર્થ :- દિવસ અને રાત હું બે હાથ જોડીને તમારા ધ્યાનમાં ઊભો રહું છું. (આમ હોવા છતાં જો આ વાત આપ) મન ઉપર લો નહીં, તો પછી અમે આપને વિશેષ શું કહીએ ?

વિવેચન :- ભગવાન મનમાં શી રીતે છે ? તો કવિ કહે છે કે હું રાતદિવસ હાથ જોડીને પ્રભુના ધ્યાનમાં ઊભો રહું છું, એટલે કે સજાગ રહું છું. મારા મનમાં પ્રભુ જ વસેલા જ રહે છે.

અરિહંત ભગવાન એવા વીતરાગતા આદિ ગુણો તથા અષ્ટપ્રાતિહાર્ય, ૩૪

અતિશય તથા ૩૫ ગુણની વિશેષતાવાળી વાણી, અને અનંત કરુણાથી સંપન્ન છે કે આ પ્રભુના ભક્તને રાતદિવસ પ્રભુ જ મનમાં રમે એમાં નવાઇ નથી. જો પ્રભુ વીસારી દેવાય છે, તો એનો અર્થ એ કે પ્રભુને ઓળખ્યા નથી, અને મનને ગોઝારા ઇંદ્રિય-વિષયોની કારમી ગૃદ્ધિ ગુલામી ઊભી છે. પરંતુ

સમકિતી આત્માની કાયા કદાચ વિષયોમાં; તો પણ મન અરિહંતમાં હોય છે. તેથી તો કહેવાય કે,

વનવાસમાં સીતાનો કેવો નિર્ધાર ? :

'સીતાને મન એક રામ તેમ સમકિતીને મન એક અરિહંત' એમ નિર્ધાર જોઇએ. **સીતાજીને** યાદ કરો, તે રામ સાથે ચાલ્યા વનમાં ત્યારે સીતાજીને કયો નિર્ધાર, કયો વિચાર દિલમાં હતો ? આ જ કે 'હું મહેલને પરણી નથી, હીરા માણેકના દાગીનાને પરણી નથી, દાસ-દાસીને પરણી નથી, માત્ર રામને પરણી છું. તેથી મારે રામ સલામત તો સબ સલામત, રામ મારી પાસે છે તો બધું જ મારી પાસે છે. હૈયાનો સંબંધ રામ સાથે છે, તેથી મારે તેમની સાથે જ રહેવાનું, તેમની સાથે જ ચાલવાનું.' આવા સીતા સરિખા ભાવ લાવવા માટે કવિ કહે છે : **'કરજોડી ઊભો રહું રાતદિવસ તુમ ધ્યાને રે'** અર્થાત્ રાતદિવસ હાથ જોડીને એટલે કે નમ્રતાથી તમારા ધ્યાનમાં ઊભો રહું છું. આના પર પ્રશ્ન થાય છે-

પ્રશ્ન : તો શું પ્રતિક્રમણ-પડિલેહણ-ગોચરીપાણી... આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓ નહીં કરતા હોય ? શું હાથ જોડીને માત્ર પ્રભુના ધ્યાનમાં જ ચોવીસે કલાક ઊભા રહેતા હશે ?

ઉત્તર : ના, એ બધું કરે ખરા, પણ મનમાં પ્રભુની આજ્ઞા સતત ધ્યાનમાં રાખીને કરે; એટલે એને પ્રભુનું ધ્યાન જ કહેવાય.

શ્રી ષોડશક શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે-

'अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ।'

અર્થાત્ 'અસ્મિન્' એટલે કે આ જિનાગમ-જિનવચન, જો હૃદયસ્થ છે, તો 'તત્ત્વતઃ' એટલે કે પરમાર્થથી, 'મુનીન્દ્ર' યાને અરિહંત જ હૃદયસ્થ છે.

અરિહંતે બતાવેલ હેયોપાદેય-તત્ત્વાતત્ત્વ-કર્તવ્યાકર્તવ્ય અને હિતાહિત વગેરે અને જિનવચન જેના દિલમાં વસે છે, જેને આ જિનવચનનો વિચાર છે, તેને અરિહંતનો જ વિચાર છે.

તેના દિલમાં પરમાર્થથી યાને વાસ્તવિક રીતે અરિહંત જ વસેલા છે, કારણ કે હેયોપાદેયનો વિચાર જિનવચનના યાને અરિહંતના વિચારપૂર્વક આવે છે.

માટે જ અરિહંતે કહેલા રોહિણી-સૌભાગ્યાદિ તપ કરે છે, ત્યાં તપ જિનોક્ત

કરવાનો અને જિનભક્તિ સાથે કરવાનો. આમ આમાં જિનને-અરિહંતને આગળ કરે છે, મુખ્ય કરે છે, તે મહત્વનું ગણ્યું છે. માટે તો **શ્રાદ્ધવિધિ** અને **ધર્મસંગ્રહમાં** લખ્યું છે કે **'સર્વત્ર ધર્મેણૈવ સાફલ્યાત્.'** શું ધાર્મિક કે શું સાંસારિક-બધી જ બાબતોમાં જિનોક્ત ધર્મથી જ સફળતા મળે.

જિનોક્ત ધર્મને મુખ્ય કરે તો સર્વત્ર સફળતા જ સફળતા છે.

માટે જ ત્યાં કહ્યું કે મોટો વ્યાપાર-સોદો કરતા પહેલા નવકાર-સ્મરણ કરે, ગૌતમાદિનું નામ લે, અને પોતાનું અમુક દ્રવ્ય દેવ-ગુરુને અર્પણ કરે. આમ વ્યાપાર એ સાંસારિક કાર્ય હોવા છતાં એમાં ભગવાનને મુખ્ય કરવાની વાત કરી. મુખ્ય કરે, તો સોદામાં સફળતા સાંપડે, નિષ્ફલતાથી રોવું ન પડે.

પ્રશ્ન : 'સાંસારિક ફળ માગીને રડવડ્યો બહુ સંસાર' એમ લખ્યું છે ને ?

ઉત્તર : જેને મન અરિહંતના ધર્મની મહત્તા નથી, જે વાતે વાતે અરિહંતને આગળ કરતો નથી, તેને તો વાતે વાતે અરિહંત યાદ આવતા નથી, ને પૂજા કરીને પછી ફળ માગે છે; એટલે એ તો માત્ર સોદાબાજી કરે છે. જિનોક્ત ધર્મની મહત્તા સમજે, તેને તો વાતે વાતે દિલમાં અરિહંત આવે, દિલમાં તો આ બેઠું હોય કે 'ભગવાનના પ્રભાવે જ બધું સારું થાય.' 'જયવીયરાય'માં શું બોલીએ છીએ ? આ જ, 'તુહપ્પભાવઓ ભયવં !' **'ભગવાન ! મારે તારા પ્રભાવથી હો** - ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા, ઈષ્ટફળસિદ્ધિ... વગેરે.'

પ્રશ્ન : 'તુહપ્પભાવઓ' (તારા પ્રભાવથી) પદ કેમ મૂક્યું ? એ વિના બાકીના પદથી માગણી તો થઇ શક્તી હતી ? દા.ત. 'ભગવન્ મારે ભવનિર્વેદ-ઈષ્ટફળસિદ્ધિ હો'.

ઉત્તર : 'તુહપ્પભાવઓ' પદ મૂકીને ગણધર ભગવાન સૂચવે છે કે આ શ્રદ્ધા કરો, કે જે કાંઇ સારું થશે એ જગદ્‌ગુરુ વીતરાગ ભગવાનના પ્રભાવે જ યાને ભગવાનની કરુણાથી જ, ભગવાનના ઉપકારથી જ થશે.' આ શ્રદ્ધાથી જ... પ્રભુ પાસે બધું માગવાનું છે કે 'હે પ્રભુ ! તમારા પ્રભાવે મારે ભવનિર્વેદ હો. હે ભગવાન ! તમારા પ્રભાવથી મારે માર્ગાનુસારિતા હો. હે ભગવન્ ! તમારા પ્રભાવથી મારે ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ હો... યાવત્ 'તવ્વયણ-સેવણા' 'પ્રભુ ! તમારા પ્રભાવે મારે ગુરુવચનની આરાધના હો.' આમ બધું અરિહંત ભગવાનના પ્રભાવે બની આવો.

આવી રીતે જ્યારે અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવ પર તીવ્ર શ્રદ્ધા છે, તો સહેજે ભગવાન પહેલા અને પછી બંને સમય યાદ આવે. પહેલા આ રીતે, કે મનમાં આવે કે 'અરિહંતના પ્રભાવથી આ આ બનો ! કાર્ય થયા પછીથી આ રીતે

અરિહંત યાદ, 'આ આ બની આવ્યું, પ્રભુ ! તમારો કેટલો બધો ઉપકાર ! આ આ બની આવ્યું એમાં તમારો આભાર માનું છું.' શું રાતે કે શું દિવસે, રોજિંદા જીવનમાં આ ચાલતું હોય તો શું એમ ન કહેવાય કે 'કરજોડી ઊભો રહું રાતદિવસ તુમ ધ્યાને રે ?'

પ્રશ્ન : અહીં એક ખૂબી છે કે 'હોઉ મમં તુહપ્પભાવઓ ભયવં !' અર્થાત્ 'ભગવંત ! તમારા પ્રભાવે મારે હો' કહીને ભવનિર્વેદ વગેરે માગ્યું. પરંતુ પૈસાટકા, માલ-મેવા, માન-સન્માન વગેરે દુન્યવી પદાર્થ ન માગ્યા, શું કારણ ?

ઉત્તર : પૈસાટકા વગેરે દુન્યવી પદાર્થો તો નાશવંત છે, અને હૈયાના ભાવ તેથી બગડે એ પરલોક બગાડનારા છે. આત્માના અહીં અને પરભવે એ બેહાલ કરનારા છે. એમાં શું માંગવું ?

માગવું તો એવું કે જે આત્માને અહીં ને પરભવે ન્યાલ કરી નાખે !

ભવનિર્વેદ વગેરે એવા ન્યાલ કરનારા તત્ત્વો છે, તેથી એ જ માગ્યું. તો હવે એક જ પ્રશ્ન થાય કે-

પ્રશ્ન : જો દુન્યવી પદાર્થ આત્માને બેહાલ-બરબાદ કરનારા છે માટે ન મંગાવ્યા, તો 'ઇષ્ટફળસિદ્ધિ' નો પૂર્વાચાર્યોએ ઇહલૌકિક અર્થ અર્થાત્ એવો અર્થ કરીને 'ઇષ્ટફળસિદ્ધિ' ની માગણીથી દુન્યવી પદાર્થ કેમ મંગાવ્યા ? આધ્યાત્મિક માગણીઓમાં ભૌતિક માગણી ?

ઉત્તર : એ મંગાવવાની પાછળ ટીકાકાર પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓએ હેતુ મૂક્યો છે, કે એ મળે એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય; અને એ થવાથી પછી ધર્મ-પ્રવૃત્તિ સ્વસ્થ ચિત્તે ચાલે. જાણો છો કે ગૃહસ્થજીવન સંકટો ભરેલું છે, તેથી એમાં કાંઇ ને કાંઇ સંકટ આવે. એ વખતે ચિત્ત આર્તધ્યાનમાં પડી ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પમાં પડી જાય. ત્યાં પછી પાપો બંધાય,અને ધર્મમાં ય ચિત્ત ન ચોંટે. તેથી રોજની આવશ્યક ધર્મક્રિયાઓ પણ સીદાય છે. ત્યાં પ્રભુને પ્રાર્થનાથી પ્રભુના પ્રભાવે ઇષ્ટફળસિદ્ધિ થાય, અર્થાત્ ઇચ્છિત દુન્યવી કાર્ય કે વસ્તુ સિદ્ધ થાય, તેથી ચિત્ત સ્વસ્થ થઇને ધર્મપ્રવૃત્તિ સારી ચાલે. આમ ઇષ્ટફળસિદ્ધિની માગણી પરિણામે આધ્યાત્મિક જ છે, એમાં ચિત્તની સમાધિ-સ્વસ્થતા અને ધર્મપ્રવૃત્તિ અખંડ રહે છે. વધારામાં અરિહંત અને અરિહંત પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા વધે છે, એ પણ આધ્યાત્મિક જ પ્રાપ્તિ છે.

'કરજોડી ઊભો રહું રાતદિવસ તુમ ધ્યાને રે' ની સત્યતા આ રીતે છે; તેમજ પહેલા કહ્યું તેમ વાતે વાતે જિનાજ્ઞા યાદ કરીએ એ પણ જિનનું ધ્યાન જ છે. જ્ઞાનસાર શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે-

'शास्त्रे पुरस्कृते तस्माद् वीतरागः पुरस्कृतः ।'

અર્થાત્ 'શાસ્ત્રને યાને જિનવચનને આગળ કરો, તેથી વીતરાગ જિનને આગળ કર્યા બરાબર છે.' આ રીતે અરિહંત દિલમાં જોઇએ.

એટલે જ જો વીતરાગનું વચન આપણા દિલમાં છે, તો વીતરાગ ભગવાન જ આપણા દિલમાં છે.

શ્રેણિકરાજા અને કૃષ્ણમહારાજા જેવાના દિલમાં અરિહંતનું વચન-અરિહંતની આજ્ઞા જ પ્રધાન વસેલ હતી, માટે તો કૃષ્ણમહારાજા ઊંમરમાં આવેલી પોતાની દીકરીઓને ખરેખરી રાણી બનવાનું યાને ચારિત્ર લેવાનું કહેતા હતા. અહીં કદાચ પ્રશ્ન થાય,

પ્રશ્ન : તો દીકરીઓને જ કેમ કહેતા હતા, દીકરાઓને નહિ ?

ઉત્તર : દીકરી વધારે મૃદુ સ્વભાવવાળી હોય છે. જેટલી મૃદુતા, વિનયશીલતા, કોમળતાદિ સ્ત્રીમાં હોય છે, તેટલી પુરુષમાં નથી હોતી. માટે દીકરીઓને કહેતા હતા. જો દીકરાઓને કહેવા જાય, તો કદાચ છોકરા તો જહાંગીરી સ્વભાવના, તે રોકડું પરખાવે કે 'અમને સાધુ બનવાનું કહો છો, તો તમે જ સાધુ બની જાઓ ને ?' જ્યારે દીકરી સ્ત્રીજાત છે, એટલે સુશીલ, સામે નહીં બોલનારી, બાપની વાત માન્ય કરશે. અને આજે દેખાય પણ છે કે ખાનદાન પૈસાવાળી પણ સુશીલ દીકરી હશે, તો સાસરે જશે તો મનમાં માનશે કે "મારે તો પતિની આજ્ઞા જ મુખ્ય છે" અને રાતદિવસ એના મનમાં પતિનું-પતિના વચનનું ધ્યાન હોય છે.

એક મોહમાં બેઠેલી સંસારી જીવ સુશીલ પત્નીમાં આ ધ્યાન હોય કે જેને એમાં કોઇ મોક્ષનો ઉદ્દેશ નથી, તો પછી મોક્ષના ઉદ્દેશવાળા શ્રાવક કે સાધુને જિન-જિનવચનનું ધ્યાન કેમ ન હોય ? તેથી એ પ્રભુને હકથી કહી શકે કે 'કરજોડી ઊભો રહું, રાતદિવસ તુમ ધ્યાને રે'.

'જો મનમાં આણો નહિ, તો શું કહીએ થાને રે ?'

પહેલી ગાથામાં કવિએ એવા ભાવનું કહ્યું કે 'ખિજમતગાર ગરીબ હું'-હું તમારો સેવક દયાપાત્ર છું, માટે વિનંતિ અવધારો. મારી વિનંતિ તમે ધ્યાનમાં લ્યો. તમે ગુણજ્ઞ છો, મારી સેવામાં ખામી નથી, તો ફળદાતા ક્યારે બનશો ? બીજી ગાથામાં કવિ પોતે શી ખિજમત યાને સેવા-ઉપાસના કરે છે, તે બતાવે છે : 'કરજોડી ઊભો રહું રાતદિવસ તુમ ધ્યાને રે' કવિ કહે છે-

'જો મનમાં આણો નહિ, તો શું કહીએ થાને રે'

અર્થાત્ જો આ મારી વિનંતિ મન પર ન લો, તો 'થાને' (મારવાડી શબ્દ છે) એટલે કે તમને શું કહીએ ? તમે મોટા પુરુષ છો, તમને ઠપકો શાને દેવાય ? કવિ અહીં પ્રભુને ઠપકો ન દેવાય એમ કહે છે -એ સૂચવે છે કે જેને કાંઇ જોઇતું

હોય, એણે વિનમ્ર બનવું જોઈએ, સામા પાસેથી લેવા માટે પ્રેમનો હક-દાવો કરી શકાય, પરંતુ એ નથી આપતા તો ઠપકો ન દેવાય. અલબત ફરીથી બીજી રીતિએ વિનંતિ કરી શકાય; અને કવિ એ અહીં કરવા કહે છે - ખોટ ખજાને... ઇત્યાદિ.

ખોટ ખજાને કો નહિ, દીજિએ વાંછિત દાનો રે,

કરુણા નજર પ્રભુજી તણી, વાધે સેવક વાનો રે...૩

ભાવાર્થ :- આપના ભંડારમાં કશી ખોટ નથી, કમીના નથી, માટે મને વાંછિતનું દાન આપો. આપની તો સેવક પર કરુણા-નજર, દયા-દૃષ્ટિ એવી છે કે એથી સેવકનો વાન=આત્મિકરંગ વધે છે.

વિવેચન :- ગત ગાથામાં પોતાની સેવા બતાવી કે - હું રાત દિવસ તમારી ઉપાસના કરું છું. પછી ફળ માગે છે, હવે એના ફળદાતા ક્યારે બનશો ? આના પર જો એ કહો કે મારી પાસે આપવા એટલો બધો માલ નથી, તો કવિ કહે છે કે 'પ્રભુ ! તમારા ખજાને કશી ખોટ નથી. અનંત અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-ક્ષમા-સમતા-કરુણા વગેરે આત્મસંપત્તિના તમારા ખજાને ઢગલા પડ્યા છે ! એમાંથી દીજિયે વાંછિત-દાન. અહીં પ્રશ્ન થાય-

પ્રશ્ન : શું કોઈના આત્મામાંથી જ્ઞાન-દર્શન વગેરે કાઢીને બીજાના આત્મામાં પેસાડી શકાય છે ? જગતમાં દ્રવ્યો સ્વતંત્ર છે અને તેના ગુણ-પર્યાય સ્વતંત્ર છે. એ એમાંથી કાઢીને કેમ આ માગ્યું કે તમારા ખજાનામાંથી વાંછિત દાન આપો ?

ઉત્તર : દૂધમાં સાકર નાખો તેમ સાકરની મીઠાશ લાગે છે, તે અંદર એકમેક ભળેલા સાકરનાં કણિયાની મીઠાશ લાગે છે. એમાં સાકરના કણિયાની મીઠાશ દૂધનાં કણિયામાં ક્યાં આવી ?

પ્રશ્ન : સાકર ભળવાથી દૂધમાં મીઠાશ લાગે છે,તે અંદર એકમેક ભળેલા સાકરનાં કણિયાની મીઠાશ લાગે છે.એમાં સાકરના કણિયાની મીઠાશ દૂધના કણિયામાં ક્યાં આવી ?

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૩૪,અંક-૪૦,તા.૨૧-૬-૧૯૮૬

ઉત્તર : એ રીતે આવી કે દ્રવ્યમાં ગુણનું પરિવર્તન થાય છે. એટલે દૂધમાં ફિકાશનો ગુણ હતો તે સાકરના યોગે પલટાઈને મીઠાશનો ગુણ થઈ ગયો. માટે જ વ્યવહાર એવો થાય છે કે હવે દૂધ મીઠું થઈ ગયું. પણ એમ નથી કહેવાતુ કે અંદરની સાકર મીઠી લાગે છે, પણ દૂધ તો ફીકું લાગે છે. બસ, આ રીતે પ્રભુની

દયા થાય તો સાકરની જેમ પ્રભુ આપણા આત્મામાં એવા એકમેક- એકરસ બની જાય કે આપણા મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન-કષાયો વગેરે અસત્ ગુણો પલટાઈને સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ઉપશમ વગેરે સ્વરૂપ સદ્ગુણો બની જાય. આ હિસાબે કવિની માગણી છે કે તમારા ખજાને ગુણોની ખોટ નથી, તો પછી મને વાંછિત ગુણોનું દાન કરો. અર્થાત્ પ્રભુ ! મારી સાથે એવા એકરસ થઇ જાઓ કે મારામાં આપના ગુણોના સંપર્કથી દોષો પલટાઈને ગુણરૂપ બની જાય...

પ્રશ્ન : 'દીજિએ વાંછિત દાન' એમ કહીને કવિએ પ્રભુની આગળ વાંછિત માંગ્યું, તે શું માગ્યા માત્રથી મળી જાય ? કે ખરેખર તો એનો પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ ?

ઉત્તર : શ્રી લલિતવિસ્તરા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે -

'प्रार्थनात एव इष्ट-सिद्धिः ।'

પ્રાર્થનાથી જ ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે આપણે જે વસ્તુની પ્રાર્થના કરીએ છીએ એની આપણા દિલમાં અહોભાવ આશંસા અભિલાષા હોય છે. અને **યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય શાસ્ત્ર**માં લખ્યું છે કે **'બીજં સત્પ્રશંસાદિ'** અર્થાત્ કોઇ પણ ધર્મ કે ગુણ સિદ્ધ કરવો હોય, ઉગાડવો હોય, તો એનું બીજ સમ્યક્ પ્રશંસા-અહોભાવ છે. તમે એની દિલથી પ્રશંસા-અનુમોદના કરો, એના પર અહોભાવ રાખો, એ એનું બીજાધાન કર્યું ગણાય. તેમજ એની અત્યંત અભિલાષા થાય એ બીજમાંથી અંકુર ઊગ્યો કહેવાય. પછી આગળ આગળ એ ગુણ કે ધર્મ અંગે શાસ્ત્રશ્રવણ વગેરે પ્રવૃત્તિ થાય. એ નાળ, પત્ર, પુષ્પ વગેરે છે; અને છેલ્લે એ ધર્મ કે ગુણ સિદ્ધ થાય એ પાકસ્વરૂપ યાને ફળસ્વરૂપ છે. પ્રાર્થનાથી ક્રમશઃ આ બધું નીપજે છે. માટે કહેવાય કે પ્રભુ આગળ પ્રાર્થના કરવાથી આમ ક્રમશઃ ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે. માટે જ, 'જયવીયરાય' સૂત્રમાંની માગણીઓ કરતી વખતે આ ખૂબ જરૂરી છે, કે

તે તે ભવનિર્વેદ-વૈરાગ્ય આદિની માગણી કરવા પૂર્વે એની અંતરમાં ખૂબ અનુમોદના અને અહોભાવ યાને 'અહો ! અહો ! આ કેવો સરસ ગુણ' એવો દીલમાં ભાવ જોઇએ, પછી એ ભવવૈરાગ્ય આદિની તીવ્ર આશંસા-અભિલાષા જોઇએ કે 'મારે આ ગુણ જોઇએ છે, મારે એના વિના ચાલે જ નહિ'. પછી એના અંગેનું શાસ્ત્રશ્રવણ, એનો બહુવાર પ્રયત્ન... વગેરે જોઇએ. તાત્પર્ય -સાચી માગણીની સાથે આ બધું જોઇએ; તો જ માગણી-પ્રાર્થના ફળે.

કવિએ વાંછિત દાન માગ્યું - **એ વાંછિત શું ?** તો કે ભવવૈરાગ્યથી માંડીને ઉપર ઉપર અપુનર્બંધક અવસ્થા, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ... વગેરે... યાવદ્

વીતરાગતા સુધીની ઉન્નતિ માગી. એ એમાં એની સાધનાઓ, કરણી, તકેદારીઓ... વગેરે ઘણું ઘણું માગ્યું. એના માટે ભગવાન કદાચ કહે કે "તું એ બધું-વર્તમાન કાળે શાસન, શાસ્ત્રો, સદ્‌ગુરુઓ, તીર્થો... વગેરે જે સાધન-સામગ્રી મળે છે, ઉપલબ્ધ થાય છે, એને કાળલબ્ધિ કહેવાય, એનાથી વાંછિત સાધી લે. અમારી પાસે એની વિનંતિ કરવાનું શું કામ છે ?" તો એના જવાબમાં કવિ કહે છે -

'કરુણા નજર પ્રભુ તુમ તણી, વાધે સેવક વાનો રે'

હે અરિહંત ! આપની કરુણા-નજર એવી છે, આપની રહેમ-નજર એવી છે કે એથી સેવકનો આત્માનો વાન-વર્ણ રંગ વધી જાય છે. મારું હૈયું ગદ્‌ગદ બને છે, ને મારા આત્મામાં રંગ-ઉત્સાહ-ઉછરંગ વધી જાય છે. માટે આપ મારા પર રહેમ-નજર કરો.

પ્રભુની કરુણા-નજરમાં આ તાકાતનો દાખલો જુઓ, કે

કમઠના કાષ્ઠમાંથી કાઢેલા બળતા સાપ પર પાર્શ્વકુમારની કરુણા-નજર પડી, ને સાપ મરીને ધરણેન્દ્ર બન્યો. ત્યાં જો પાર્શ્વકુમારની કરુણા-રહેમ-નજર ન મળી હોત, તો સંભવ છે કે બળતા સાપને હાયવોય થાત ! કમઠ પર ગુસ્સો આવત ! ને તે રીતે તેને ધરણેન્દ્રપણું તો દૂર, પણ દુર્ગતિ મળત. અલબત, નવકાર મળવાથી દુર્ગતિ ન થાત, પરંતુ નવકારથી જેમ સમડી સુદર્શના રાજકુમારી થઇ, બળદ રાજકુમાર થયો, એમ સાપને કોઇ મનુષ્ય-અવતાર મળત. જ્યારે અહીં તો સર્પને દેવ-અવતાર ! અને તે પણ ઇંદ્રપણાનો અવતાર મળ્યો !

આ સૂચવે છે કે કોઇને મૃત્યુ પથારીએ નવકાર સંભળાવો એ વખતે જો એની સામે ભગવાનની પ્રતિમા યા સારો ફોટો રાખો, તો એ મરવા પડેલાના શુભ ભાવ વધી જાય.

આ એટલા માટે કહેવાય છે કે નવકારથી સમડી-બળદ મરીને મનુષ્ય થયા, પણ આ સાપ મરતાં નવકારથી નાગકુમાર દેવલોકનો ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્ર થયો. આનું કારણ, એને નવકાર ઉપરાંત પાર્શ્વકુમારનું સૌમ્ય-કરુણાભર્યું મુખદર્શન મળ્યું ! પ્રભુની કરુણા-નજર મળી ! તેથી કવિ કહે છે, 'પ્રભુ ! આપ મને કરુણા નજરથી જુઓ, જેથી મારા આત્માનો નિસ્તાર થાય; કારણ કે આપની કરુણામય નજરથી સાધકને સાધનામાં જોમ આવે છે.

પ્રભુની કરુણા નજર એ મહાકલ્યાણકારી છે; તે એવી, કે એથી સર્વકાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો, ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે,
લડથડતું પણ ગજ બચ્યું, ગાજે ગયવર સાથે રે...૪

ભાવાર્થ :- સેવક પાસે કાળલબ્ધિ છે (એનાથી વાંછિત સાધી લે)- એમ આપ હિસાબ માંડશો નહિ; કારણ કે (કાળલબ્ધિ સાથે સાધનામાં જરૂરી) ભાવલબ્ધિ આપના હાથમાં છે, આપને સ્વાધીન છે, (ને એના આધારે જ મારે સાધના ચાલી શકે છે) દા.ત. હાથીના નાના બચ્ચામાં પગ ટેકવીને ઘૂમવાની પોતાની શક્તિ નથી, છતાં હાથીનું એ બચ્ચું લડથડિયા ખાતું ખાતું પણ મોટા હાથીના ઘૂમવાની સાથોસાથ ઘૂમે(ગાજે જ) છે,

વિવેચન :- ઉપરની ગાથામાં કવિએ એમ જણાવ્યું કે પ્રભુની કરુણાનજર મારા પર પડી જાય, તો વાધે સેવક-વાન, મારું શેર શેર લોહી વધી જાય, મારા આત્માનું નૂર વધી જાય, સ્ફુર્તિનો પાર રહે નહીં. આ રીતે કવિએ સાધનામાં નિ:સીમ જોમ અને સ્ફુર્તિ પ્રગટાવવાની તાકાત-સામર્થ્ય પ્રભુની કરુણાદૃષ્ટિમાં માન્યું; કારણ કે ભગવાનની મહેર થાય, તો મોક્ષ સુધીના સુખ મળે છે.

હવે કવિ કહે છે કે 'જો પ્રભુ આપ મને કહેશો કે કાળલબ્ધિ તો તારી પાસે જ છે તો તેથી એનાથી કાર્ય સાધી લે.'

ત્યારે સેવકનો આ જવાબ છે કે - કાળલબ્ધિ તો કાર્યસિદ્ધિ માટે અનિશ્ચિત છે, એ મળી હોય છતાં ભાવલબ્ધિ ન હોય તો કાર્ય સિદ્ધ ન થાય. એટલે વર્તમાન કાળલબ્ધિ એ ફળ પ્રત્યે અનિશ્ચિત યાને વ્યભિચારી સામગ્રી છે, એના કારણે કાર્ય થવાનું નક્કી નથી. દા.ત. આજે ઘણાય માણસોને જિનમંદિર, સાધુ, અનુષ્ઠાન કરતો સંઘ.... વગેરે સામગ્રી તો મલી છે, પરંતુ શુદ્ધ સાધના ક્યાં છે ? તો શું ખૂટે છે ? તો કે પ્રભુની ભાવકરુણા ભાવલબ્ધિ ખૂટે છે, એટલે કે એમને પ્રભુની કરુણા, કૃપા, પ્રભુનો પ્રભાવ કે જે કાર્ય માટે અચૂક કારણ છે, એના પર શ્રદ્ધા નથી.

અરિહંત પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા ન હોય તો અરિહંત ન ફળે.

અને એ પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા, અર્થાત્ પ્રભુની કરુણાનજર યાને ભાવલબ્ધિ હોય, તો પેલી બધી સાધન-સામગ્રી સફળ થાય, કાર્યકર બને. અહીં **'કાળલબ્ધિ' એટલે** - વર્તમાન કાળમાં મોક્ષ પામવા માટે જરૂરી સાધનાની શક્ય ઉપલબ્ધ સામગ્રી. એ આપણને મળી છે, તેને કાળલબ્ધિ કહેવાય; જેમકે અલબત આપણને સાક્ષાત્ જિનેશ્વરદેવ, ગણધર ભગવંત, કેવલી ભગવાન મળ્યા નથી, છતાં પણ વર્તમાનકાળમાં જે કાંઇ પ્રભુ-પ્રતિમા, ગુરુઓ, આગમ-શાસ્ત્રો, જિનમંદિરો, તીર્થો, આરાધક ચતુર્વિધ સંઘ વગેરે આપણને મળ્યા છે, આપણને કાળાનુસાર જે તે બધાની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તેને કાળલબ્ધિ કહેવાય, અને **'ભાવલબ્ધિ'** એટલે વાસ્તવિક અચૂક કારણપ્રાપ્તિ. એ છે પરમાત્માની કરુણા-પ્રભાવ. કાળલબ્ધિ એ અચૂક કારણ-

પ્રાપ્તિ નથી. કેમકે એ મળી હોય, પણ ભાવલબ્ધિ ન મળી હોય, તો કાર્ય ન થાય. દા.ત. જૈનકુળમાં જન્મેલા આજે કેટલાયને કાળલબ્ધિ મળી છે, પરંતુ એ કાર્ય-સાધક થતી નથી. ત્યારે જેને સાથે ભાવલબ્ધિ મળી છે, એ કાર્ય સાધી જાય છે. એટલે પ્રભુને અરજ છે કે પ્રભુ ! આપ મને તારી પાસે કાળલબ્ધિ છે એનાથી કાર્ય સાધી લે એમ કહી આપ ભાવલબ્ધિ આપ્યા વિના મને છોડી દો તે ન ચાલે, કેમકે ભાવલબ્ધિ યાને મૂળ અસાધારણ કારણભૂત આપની કરુણા આપના હાથમાં છે ને તે મને આપે આપવી જ જોઇએ. અહીં પૂ. યશોવિજયજી મ. અને પૂ. આનંદઘનજી મ. ના એક જ ચીજના પ્રતિપાદનમાં પરસ્પર વિરોધનો મજેનો પ્રશ્ન થાય છે.

બે કવિના પરસ્પર વિરુદ્ધ કથનનું સમાધાન :-

પ્રશ્ન : અહીં પૂ. યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે -

કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો અર્થાત્ હે પ્રભુ ! મારી કાળલબ્ધિ સામે આપ જોશો નહીં, કારણ કે એકલી કાળલબ્ધિથી કાંઇ વળે તેમ નથી.

જ્યારે પૂ. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે -

કાળલબ્ધિ લઇ પંથ નિહાળશું - આપનો મોક્ષમાર્ગ કાળલબ્ધિથી નિહાળશું, પામશું; કાળલબ્ધિથી કાર્ય સિદ્ધ થશે.

આમ (૧) પૂ. યશોવિજયજી મહારાજ 'એકલી કાળલબ્ધિથી કાંઇ વળે નહિ' એમ કહે છે; અને (૨) પૂ. આનંદઘનજી મ. કાળલબ્ધિથી માર્ગ પામવાનું કહે છે. તો આ પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગે તેવી વાત કેમ કહી ?

ઉત્તર : અહીં પૂ. યશોવિજયજી મહારાજ સેવાના બદલામાં પ્રભુની કરુણા યાચી રહ્યા છે, એટલે કે ભાવલબ્ધિ યાચે છે. એનું કારણ એ, કે કાળલબ્ધિથી યાને વર્તમાનકાળે ઉપલબ્ધ માત્ર આરાધના-સામગ્રી એકલીથી મોક્ષનું કાર્ય સીઝે એમ નથી; કેમકે તે નિશ્ચિત ફળદાયી નથી. એ તો એમાં નિશ્ચિત ફળદાયી જે પ્રભુની ભાવકરુણા, યાને અરિહંતનો અચિંત્ય પ્રભાવ, એ ભળે તો જ કાર્ય સીઝે એમ છે, તેથી ભાવલબ્ધિ પ્રભુ પાસે માગી.

જ્યારે પૂ. આનંદઘનજી મહારાજને પ્રભુનો માર્ગ શોધવો છે કે પ્રભુ કયા માર્ગે મોક્ષમાં ગયા ? એક એ માર્ગ (૧) ચર્મચક્ષુ, (૨) પુરુષ-પરંપરા, (૩) ઉત્સર્ગ-આગમ, (૪) તર્ક-વિચારણા... આદિથી જડે એવો નથી, પરંતુ એ પ્રભુનો મોક્ષમાર્ગ તો સદ્‌ગુરુ, આગમ શાસ્ત્રો, આરાધક સંઘની આરાધનાઓ... આદિથી વર્તમાનકાળે ઉપલબ્ધ થાય એવો છે. માટે તે કાળલબ્ધિ પર ભરોસો રાખ્યો.

અહીં પ્રસંગવશાત્ બીજા શ્રી અજિતનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં આનંદઘનજી

મહારાજે એ ચર્મચક્ષુ વગેરેથી અજિતનાથ ભગવાન મોક્ષમાં કયે માર્ગે ગયા એ જાણવાનું મુશ્કેલ કહ્યું, તેને એ સ્તવનના આધારે જરા સ્પષ્ટતાથી જોઇએ -

(૧) તે માર્ગ 'ચર્મચક્ષુ' અર્થાત્ ચામડાની આંખે દેખાય તેમ નથી; કારણ કે તે માર્ગમાં તો 'અમુક તપ કરો, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય કરો, તો કર્મનિર્જરા થાય' એવું આવે; પણ એ વસ્તુ અતીન્દ્રિય છે, ચામડાની આંખેથી ખબર પડે કે -'ચરમ નયણે કરી મારગ જોવતાં ભૂલ્યો સયલ સંસાર.' ચર્મચક્ષુએ અતીન્દ્રિય તત્ત્વ દેખાય નહિ. છતાં તુક્કાની કલ્પના કરી મારગ સ્થાપે, એમાં તો ભુલાવામાં પડાય; તેથી કહ્યું 'ભૂલ્યો સયલ સંસાર' અર્થાત્ તેમાં તો સકલ સંસાર ચૂક્યો છે, અસત્ માર્ગે - ઉન્માર્ગે પડ્યો છે. અગર હવે જો કહો કે 'ચર્મ-ચક્ષુથી નહિ, પણ પૂર્વપુરુષોના માર્ગની પરંપરાથી માર્ગ શોધશું' તો ઉજી ગાથામાં કહે છે -

(૨) પૂર્વ પુરુષની પરંપરાથી પણ સાચો પ્રભુનો માર્ગ જડે એમ નથી. કારણ કે, પરંપરા સાચી-ખોટીની ખબર નથી. એટલે 'અંધેકી હાર ચલી, જય જય દાતાર' બધા આંધળા હોય ત્યાં 'અંધો અંધ પુલાય' અર્થાત્ આગળ ગયેલાં અંધની પાછળ પાછળનો અંધ ખેંચાય છે. આમાં સાચો માર્ગ ક્યાંથી જણાય ? જ્યારે હવે જો કહો, 'માર્ગ આગમ શાસ્ત્રથી જાણી લો' તો

(૩) આગમનો માર્ગ અતિસૂક્ષ્મ છે. તેનો વિચાર કરતાં તો પગ ધરતી પર મૂકી શકાય તેમ નથી. કેમકે આગમમાં તો એટલો બધો ઝીણો માર્ગ મૂક્યો છે.... દા.ત. જિનમંદિરમાં પેસો તો 'નિસીહિ' કહેતાં 'ઘરસંસારનો એક પણ વિચાર નહિ, કે એક પણ બોલ યા એક પણ પ્રવૃત્તિ નહિ જ કરવાની,' એવું નક્કી કરીને પેસો. ત્યારે આટલી મંદિરે પેસવાને સામાન્ય બાબત પણ આગમ કેવી સૂક્ષ્મ બતાવે છે ! એ પાળવાની વાત આવે ત્યાં ધરતી પર પગ મૂકાય એવું નથી. સૂક્ષ્મ રીતે પાળવાનું કઠિન છે, નક્કી કરાય એમ નથી. મનમાં સહેજ પણ સંસારની કોઇ વાત-વસ્તુનો વિચાર જ ન લાવવાનું કેટલું બધું કઠિન છે ? એટલે આગમથી માર્ગ શોધાય એમ નથી.

(૪) તર્કવાદથી પણ પ્રભુનો માર્ગ જડે એમ નથી, કારણ કે તર્કવાદમાં તો વાદની પરંપરા ચાલે, ને તેનો તો છેડો જ ન આવે ! કહેવાય છે કે તર્કની સામે કુતર્ક ઘણા - તેથી તર્કને કોણ પહોંચી શકે ? ત્યારે જો ધર્મયોગના અનુભવીને પૂછવા જઇએ, તો -

(૫) 'તરતમ જોગે તરતમ વાસના' એટલે કે માર્ગની શોધમાં જે આરાધક પાસે જઇ માર્ગ પૂછીએ, તો તે જે માર્ગ - જે ધર્મયોગનો આરાધક હશે, એને એ જ ઇષ્ટ હશે, એટલે તે એ જ બતાવશે. જેમકે, તપસ્વી 'તપ કરો' તપને જ

મહત્ત્વ આપશે. પરંતુ મોક્ષના યોગોમાં તરતમતા છે, કોઈને કોઇ યોગ સુંદર લાગે, બીજાને બીજો યોગ સુંદરતર લાગે; ત્રીજાને વળી ત્રીજો યોગ સુંદરતમ લાગે. જેમકે, કદાચ જ્ઞાનયોગીને પૂછો : 'ભાઇ ! પેલા તો કહેતા હતા કે 'તપયોગ સુંદર છે, પણ જ્ઞાનયોગ સુંદરતર છે.' ત્યારે વળી ત્રીજાને પૂછતા એ કહેશે : 'પ્રભુભક્તિયોગ સુંદરતમ છે.' આમ એમને તે તે યોગ-સાધનાથી તરતમતાવાળી વાસના અર્થાત્ સંસ્કાર પડેલા છે, તેથી દરેક તરતમતાવાળી વાસનાથી યોગોમાં તરતમ તરીકે એટલે કે કોઇ 'અમુક યોગ સુંદર.' તો બીજો વળી 'બીજો યોગ સુંદરતર,' ત્રીજો વળી 'બીજો જ યોગ સુંદરતમ' તરીકે ઓળખાવે. એમાંય પરસ્પર પૂછો તો પોતાનો સુંદરતમ અને બીજાનો સુંદર કહેશે. આમ તરતમ યોગોમાં ક્યા યોગને માર્ગ કહેવો ? એટલે આમાં પ્રભુ કયા માર્ગે ગયા એનો શી રીતે નિર્ણય લેવાય ? એટલે અંતમાં પૂ. આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે કાળલબ્ધિથી પ્રભુનો મોક્ષમાર્ગ નિહાળશું, અર્થાત્ બધી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી, એમાં ય શાસ્ત્રોના ઉત્સર્ગ-અપવાદને આશ્રીને માર્ગ નક્કી કરીશું (નિહાળશું). જ્યારે પૂ. યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે કે મોક્ષ પામવા માટે કાળલબ્ધિ એકલી નહી ચાલે. ભાવલબ્ધિ, યાને અરિહંતની કૃપાની પણ અત્યંત જરૂર છે.

જૈન શાસનમાં કોઇ પણ કાર્ય યાવત્ મોક્ષમાર્ગ માટે ભવિતવ્યતા આદિ ૫ કારણ સમવાય જરૂરી છે. એમાં અરિહંતની કૃપા-કરુણા એ મુખ્ય અસાધારણ કારણ છે. કહ્યું છે, **'મુખ્ય હેતુ તું મોક્ષનો...' 'ભવિતવ્યતાદિ** (૫ કારણ) **તુજ દાસો રે.'** કાર્ય થવામાં આ રીતે આ પાંચ કારણ છે-

૫ કારણ-સમવાય :

(૧) ભવિતવ્યતા :- અનાદિ અવ્યવહાર-રાશિની સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બહાર નીકળી વ્યવહાર-રાશિમાં તે જીવ આવે, કે જેની **ભવિતવ્યતા** પાકી હોય. એક આત્મા મોક્ષે જાય ત્યારે એક જીવ અનાદિ નિગોદમાંથી બહાર નીકળે. પણ કયો જીવ બહાર નીકળે તો કે તે જ જીવ નીકળે કે જેની ભવિતવ્યતા બળવાન હોય.

(૨) સ્વભાવ :- અવ્યવહાર રાશિમાંથી નીકળવા છતાં લાંબે પણ મોક્ષે જવાનું ત્યારે જ બને કે જ્યારે તે જીવનો મોક્ષે જવાનો **ભવ્યત્વ-સ્વભાવ** હોય. એટલે જ અભવ્ય જીવ તો બિચારો અવ્યવહારમાંથી વ્યવહાર-રાશિમાં આવવા છતાં ય શાશ્વત કાળ માટે સંસારની ૮૪ લાખ યોનિઓમાં રખડ્યા જ કરશે, પણ એના અભવ્યત્વ-સ્વભાવના લીધે કદી મોક્ષ નહીં પામે. જેમ, મગશેળિયો પત્થર પીગળે જ નહીં, તેમ અભવ્યને ગમે તેટલો મોક્ષનો ઉપદેશ મલે, પરંતુ એનો કદીય મોક્ષ થાય જ નહિ, મૂળ પાયામાં એને શ્રદ્ધા જ ન થાય.

(૩) કાળ :- જીવને અચરમાવર્ત કાળમાંથી ચરમાવર્તમાં લાવનાર તત્ત્વ **'કાળ'** છે. અચરમાવર્તમાં પુરુષાર્થાદિ ગમે તેટલું હોય, પણ કાર્ય ન થાય. આંબો ઉનાળામાં જ ફળે. ગર્ભ પક્વ થવા માટે ૯ મહિના જોઈએ જ. એમ ચરમાવર્તમાં આવવા માટે અનંત અચરમાવર્ત કાળ પસાર થઈ જ જવા જોઈએ.

(૪) કર્મ :- મોક્ષમાં જવા માટે **કર્મ** પણ કારણ છે. મનુષ્ય જન્મમાંથી જ મોક્ષે જવાય, અને મનુષ્ય જન્મ શુભ કર્મથી જ મળે. ૧૪ પૂર્વધર મુનિ ઉપશમ શ્રેણિમાં ચડે, ૧૧ મા ગુણઠાણે પહોંચે ! સંપૂર્ણ વીતરાગ જેવા થાય, પણ ત્યાંથી નીચે ઊતરે. હવે ફરી એમને ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાના ભાવ હોય, પણ જો આયુષ્યકર્મ ઓછું પડ્યું, તો એ કાળ કરી જાય ! અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાનું કર્મના વાંકે જ અટકી જાય ! કહો કે, કર્મના વાંકે જ મોક્ષ અટકી જાય, અને એના બદલે એ અનુત્તરમાં જઈ વસે ! સાત લવનું આયુષ્યકર્મ ખૂટ્યું, તો ૩૩ સાગરોપમ સુધી સંસારમાં રહેવાનું થયું. એટલો જંગી લાંબો કાળ મોક્ષના અનંતા સુખથી દૂર રહ્યા ! અહીં કર્મની બળવત્તા છે કે એમને મોક્ષમાં જતા અટકાવી દીધા ! તેમ શુક્લધ્યાન માટે પણ મનોબળ જોઈએ છે, એ મનોબળ સંઘયણબળ પર મળે છે, ને સંઘયણબળ આદિ સામગ્રી આપનાર પણ કર્મ છે. આટલી બધી કર્મની બળવત્તા છે.

(૫) પુરુષાર્થ :- બધી સામગ્રી મળે, પણ **પુરુષાર્થનો** અભાવ હોય તો કાર્ય-સિદ્ધિ ન થાય. કર્મે આપણને મનુષ્ય-જન્મ અને ધર્મ-આરાધનાની બધી અનુકૂળ સામગ્રી આપી દીધી, પણ ૧૩ કાઠિયા ધર્મ-પુરુષાર્થ ન થવા દે. ભવિતવ્યાતાદિ ચારે કારણ આવી મળ્યા, પરંતુ ત્યાં છતી સામગ્રીમાં પણ ધર્મસાધના થતી નથી, કોના વાંકે ? કહો, પુરુષાર્થના અભાવના વાંકે ધર્મસાધના નથી થતી. કહો, દુન્યવી વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં પુણ્ય મુખ્ય કારણ છે, કિન્તુ ધર્મકમાઈમાં પુરુષાર્થ એ મુખ્ય કારણ છે.

કારણ કે વ્રતનિયમ-સામાયિક, દર્શન-પૂજા, દાન-શીલ-તપસ્યા.... આદિ તો જો પુરુષાર્થ કરીએ તો જ થાય છે, ને ખીલે છે. પુરુષાર્થના બળ પર જ પૂર્વના મહાપુરુષો બાહ્ય અને આભ્યંતર જિનભક્તિ-ક્ષમા-સમતા-સંયમ... યાવત્ કેવલજ્ઞાન સુધી પહોંચ્યા હતા.

આ પાંચેય કારણ ઉપર અરિહંતનો જબ્બર પ્રભાવ કામ કરે છે; માટે

પાંચ એ સાધારણ કારણ ને અરિહંતનો પ્રભાવ એ- અસાધારણ કારણ છે. આ અરિહંતનો પ્રભાવ પાંચેયને અનુકૂળ કરી આપનાર છે.

પ્રશ્ન : ભવિતવ્યતા યાને નિયતિ તો નિયત હોય, એના પર અરિહંતનો પ્રભાવ ક્યાંથી કામ કરે?

ઉત્તર : નિયતિ પણ એકાન્તે નિયત નહિ, કિન્તુ નિયતાનિયત છે - એવું પંચાચારના **'આચારપ્રદીપ'** નામના શાસ્ત્રમાં આચાર્યશ્રી રત્નશેખરસૂરિજી મહારાજ કહે છે. ભગવાનનો પ્રભાવ નિયતને અનિયત કરી આપે. નિમિત્તિયાએ નિમિત્ત-શાસ્ત્ર પ્રમાણે ૧૨ વર્ષની દુકાળી ભાખી, પરંતુ એવા ધર્માત્માનો ત્યાં જન્મ થયો કે સુકાળ થઇ ગયો ! ધર્માત્મા પરના અચિંત્ય પ્રભાવે એ કામ કર્યું.

તેમ ભવનિર્વેદ પણ અરિહંતની કૃપાથી જ મળે છે. આત્માનું ઉત્થાન પણ અરિહંતની કૃપાથી જ થાય છે.

પ્રશ્ન : ભર્તૃહરિ તો જૈનેતર સંન્યાસી થયેલા, તો એમને શું અરિહંતની કૃપા મળી હતી ?

ઉત્તર : હા, આડકતરી રીતે મળી હતી; કેમકે મૂળમાં ઋષભદેવ ભગવાને આ અવસર્પિણીમાં પહેલ-પહેલું ધર્મશાસન સ્થાપી જગતને વૈરાગ્ય શીખવ્યો, એના વારસારૂપે ઇતર ધર્મમાં વૈરાગ્ય આવ્યો, એ ભર્તૃહરિને મળ્યો. ઉપમિતિશાસ્ત્ર કહે છે કે જીવ અનાદિ અવ્યવહાર રાશિમાંથી બહાર નીકળે તે અરિહંતની કૃપા વિના સુલભ નથી.

માટે કવિએ ગાયું કે- **'ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે'** 'કાળલબ્ધિ' યાને વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ થતી આરાધનાની સામગ્રી તે ભાવકરુણા વિના એવી ફળદાયી થતી નથી. દા.ત. મનોબળ તે જ્યારે જેવું ઇચ્છિએ ત્યારે ન મળે; કારણ કે આપણું સંઘયણ-પુણ્ય દૂબળું છે. તેમ દાન, આરોગ્ય, સ્ફૂર્તિ, ધન આદિના પુણ્ય દૂબળાં છે, એટલે કે મર્યાદિત છે. પણ જો અમર્યાદિત એવી ભાવલબ્ધિ યાને અરિહંતની કરુણા મેળવીએ, તો અમર્યાદિત ફળ આપે છે. 'ભાવલબ્ધિ' એટલે પ્રભુનો પ્રભાવ-કરુણા-કૃપા-ઉપકાર-દયા.

પ્રશ્ન : ભગવાન વીતરાગ છે, તે કૃપા કરે ?

ઉત્તર : હા, અરિહંતને આપણા દિલમાં આપણે જેટલું ઊંચું સ્થાન આપીએ, એટલી એમની ઊંચી કૃપા આપણને મળે છે.

પ્રશ્ન : પણ આપણા દિલમાં તો આપણે પોતે જ અરિહંતને ઊંચું સ્થાન આપીએ છીએ, ને તેથી ફળ મળે છે, તો તેમાં અરિહંતની કૃપા શી થઇ ?

ઉત્તર : અહીં વિચારવાનું આ છે કે જૈન શાસન આ એક ખૂબી બતાવે છે કે **દેવ-ગુરુની કૃપા દેવગુરુ પાસેથી નથી આવતી, કિન્તુ આપણા દિલમાંથી ઊઠે છે. તે આ રીતે, કે આપણે દેવ-ગુરુને આપણા દિલમાં જેટલું ઊંચું સ્થાન આપીએ એટલી ઊંચી એમની કૃપા મળી.**

અર્થાત્ જગતના બીજા સગા-સ્નેહી અને માલ મિલકત કરતાં જેટલો ઊંચો

પ્રેમ અને ઊંચુ બહુમાન દેવ-ગુરુને આપીએ, એટલા પ્રમાણમાં આપણા પર દેવ-ગુરુની ઊંચી કૃપા વરસી કહેવાય.

પ્રશ્ન : તો પછી કૃપા દેવ-ગુરુ પાસેથી ક્યાં મળી ?

ઉત્તર : જુઓ, ઇતરોમાં **એકલવ્ય** નામના ભીલને ગુરુએ ભણાવ્યો નહોતો છતાં એ માનતો કે ધનુર્વિદ્યા મળવામાં ગુરુની કૃપા થઇ. એકલવ્ય ભીલને દ્રોણાચાર્ય વિદ્યાગુરુએ પાંડવ-કૌરવ રાજપુત્રોની સાથેસાથ ધનુર્વિદ્યા (બાણવિદ્યા) શીખવા બેસવા ના પાડી. તો ભીલે જંગલમાં વિદ્યા-ગુરુનું માટીનું પૂતળું કરી, એને ગુરુ તરીકે રોજ એમને ઊંચા બહુમાનથી નમસ્કાર કરીને વિદ્યાની આજ્ઞા અને કૃપા માગતો; અને બાણ મારવાનો અભ્યાસ કરવા મંડ્યો એમાં એ ભારે નિષ્ણાત ધનુર્ધર થઇ ગયો ! એકવાર દ્રોણાચાર્ય રાજકુમારોને લઇ જંગલમાં ત્યાં આવ્યા, એક ઝાડના પત્તાઓમાં વિચિત્ર કાણાઓની એક સુંદર ડિઝાઇન જોઇ ચમક્યા!

ભીલને પૂછ્યું, 'આ કોણે કર્યું ?'

તો એ કહે 'આપના શિષ્ય આ સેવકે'.

દ્રોણાચાર્ય કહે 'મેં તો તને શીખવામાંથી કાઢી મૂકેલો ? તું ક્યાંથી આ શીખ્યો ?'

આ કહે, આપે મને કાઢી મૂક્યો, પણ મેં આપને નહોતા કાઢી મૂક્યા. મેં આપને મારા દિલમાં જ રાખેલા છે. કહીને ગુરુનું પૂતળું બતાવી બધી વાત કરી.

દ્રોણાચાર્ય જોયું કે 'આ ભીલની હોશિયારી અર્જુન અને કર્ણ જેવાને પણ ટપી જાય એવી છે. તેથી આગળ પર જો આ લોકોના દુશ્મન રાજા ભેગો એ ભળી જાય, તો આ બધા હારી જાય. એટલે આનો હાથ નકામો કરવો.' તેથી

ભીલને કહે 'ખરેખર તું મારો ઉપકાર માને છે ?'

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૩૪,અંક-૪૧,તા.૨૮-૬-૧૯૮૬

ભીલ કહે 'અવશ્ય, એમાં પૂછવાનું જ શું ?'

'તો ગુરુદક્ષિણા આપ, તારા જમણાં હાથનો અંગુઠો આપી દે.' આપી દીધો. અહીં આ જોવાનું છે કે ભીલ પર ગુરુનો શો ઉપકાર ? કહો, ભીલે દિલમાં ગુરુને ધારી રાખ્યા, એમના પર અટલ શ્રદ્ધા મૂકીને હૈયે ધર્યા, ને વિદ્યા આવડી, તેથી ગુરુનો જ ઉપકાર ગણાય. આમ ભીલને ગુરુની કૃપા માનતા આવડી. ત્યારે અહીં કેટલાક હાંસી કરે છે.

પ્રશ્ન : અરિહંત અને સિદ્ધ તો વીતરાગ છે. હવે એમને કશું કરવાનું રહેતું

નથી, પછી એમને તે વળી કરુણા કરવાનું હોતું હશે ?

ઉત્તર : 'કરુણા કરવાનું' એટલે દયાથી કશું દેવા કરવાનું, આવી સ્થૂલ-જાડી સમજથી આ મશ્કરી કરાય છે કે અરિહંત-સિદ્ધ તે વળી કરુણા કરતા હશે ? પરંતુ

કશું નહિ કરનાર પણ વસ્તુના ઉપકારના દાખલા :

જુઓ, કરુણા એટલે ઉપકાર, એ કશું નહિ કરનારી પણ પ્રભાવક વસ્તુઓ જગતમાં માનવામાં આવે છે. એવો નિયમ નથી કે કાયાથી કાંઇ ક્રિયા કરે તો જ ઉપકાર કર્યો ગણાય.

એવા જગતમાં દાખલા અનેક. દા.ત.

(૧) રસાળ ધરતી કશી ક્રિયા નથી કરતી, છતાં એમાં બી વાવી ખેડુત પાક ઉપજાવે છે, ને ધરતી માતાનો ઉપકાર માને છે.

(૨) ચિંતામણિરત્ન કશું કરતું નથી, છતાં એના પ્રભાવને સમજે છે. ચિંતામણિની દયા માને છે. એવું કલ્પવૃક્ષમાં પણ મનાય છે. તો પછી જો અરિહંત કે સિદ્ધ આપણા દિલમાં હોય અને કાર્ય સિદ્ધ થાય, તો એમાં એમનો ઉપકાર કેમ ન મનાય ?

(૩) ગુરુ પરની બીજા કરતાં અતિશય શ્રદ્ધાના પ્રભાવે, એને ભણાવ્યાથી બીજાને આવડે એના કરતાં કાંઇ ગુણું વધુ આવડે છે. એમાં એ લાયક શિષ્ય ગુરુની જ કૃપા-ગુરુનો જ ઉપકાર માને છે.

(૪) માંદો માણસ સાજાને ખભે હાથ મૂકી સિદ્ધગિરિ ચડી જાય છે, એમાં કહે છે 'મારી તો ચડવાની હામ નહોતી, પણ આ ભાઇનો ઉપકાર, એમણે મને ચડાવી દીધો.' અલબત ચડ્યો છે પોતાના પગે, પણ સમજે છે કે બીજા ભાઇના ખભાનાં આલંબને ચડી ગયો. એમ દા.ત. મહાવીર પ્રભુની તપસ્યા કે ઉપસર્ગ નજર સામે રાખી કઠોર તપસ્યા કરી શકીએ, યા કષ્ટ વેઠી શકીએ, એમાં પ્રભુનો ઉપકાર-પ્રભુની દયા કેમ ન મનાય ?

(૫) લોહચૂંબક કશું કરતું નથી, પણ એના પ્રભાવે લોઢું ખેંચાઇ આવે છે. એમ અરિહંતનું સમવસરણાદિ ઐશ્વર્ય જોઇ ભવી જીવ ધર્મ તરફ ખેંચાય. જેમકે મરીચિ. એમાં અરિહંતનો ઉપકાર કેમ ન માને ? ત્યાં અરિહંતે પોતે ઉપકારની શી ક્રિયા કરી છે ?

(૬) ધ્રુવનો તારો કશું કરતો નથી, જ્યાં છે ત્યાંનો ત્યાં જ સ્થિર છે. છતાં નાવિક માને છે કે 'આ ધ્રુવતારાનો ઉપકાર છે કે અંધારી રાતે નાવડી એના આધારે બરાબર ચલાવી શકું છું.' એમ દિલમાં અરિહંતની પોતાની સાધના વિચારી, જોમદાર સાધના કરી શકીએ. એમાં અરિહંતનો ઉપકાર કયો કૃતજ્ઞ માણસ ન માને કે 'આ

સાધના તો અરિહંતના પ્રભાવે કરી શકું છું ?'

(૭) કોઇ નોકરી રાખતું નહોતું. એમાં કોઇ શેઠે નોકરી રાખી લીધો, ને નોકર તનતોડ સેવા કરી મહિને મહિને પગાર મેળવે છે, એમાં શેઠનો ઉપકાર માને છે. કહે છે કે 'શેઠની દયા છે કે આજીવિકા મળે છે.' એમ સાધનાની મહેનત આપણે કરીએ પરંતુ અરિહંતે કહેલી સાધના છે તેથી એનું ઊંચુ ફળ મળે છે. તો એ સાધના કરવામાં અને ફળ મળવામાં અરિહંતનો ઉપકાર ન માનીએ ?

(૮) મંત્ર-શબ્દ કશું કરતા દેખાતા નથી, છતાં એનાથી થતી સિદ્ધિમાં મંત્રનો જ ઉપકાર મનાય છે. એમ નવકારના પદ ભલે ગણવાની મહેનત આપણી, છતાં ફળ મળે એમાં નવકારનો ઉપકાર ન માનીએ ?

(૯) અદ્‌ભુત કુંડલ પત્નીને નહિ પણ કોઇ મહારાણીને પહેરાવતાં એના પર રાજા ખુશ થઇ કલ્પના બહારનું મોટું ઇનામ આપે, એમાં ઇનામ લેનાર કુંડલનો ઉપકાર માનશે ? કુંડળની શાબાશી માનશે ? કે રાજાનો ઉપકાર ને રાજાની શાબાશી માનશે ? એમ મુગટ ઇતરદેવને કે રાજાને નહિ, પણ અરિહંતને ચડાવીને અથાગ પુણ્ય મળે છે, અનન્ય લાભ મળે છે, એમાં શાબાશી કોની ? મુગટની ? મુગટ ચડાવનારની ? કે અરિહંતની ? ભવાંતરે એ અથાગ પુણ્યના ઉદયમાં ઉત્તમ જૈન મનુષ્યભવ તથા અઢળક સંપત્તિ-સન્માન મળે, એ કોના ઉપકારથી ? મુગટના ઉપકારથી ? મુગટ ચડાવનારની પોતાની હોશિયારીથી ? કે મુગટ જેને ચડાવ્યો એ અરિહંતના ઉપકારથી ?

બસ, પરમાત્માનો યા એમની આજ્ઞાને આપણા દિલમાં બેસાડી એમના આલંબને આપણે દર્શન-પૂજન, વ્રત-નિયમ, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન... કર્યા અને એના પ્રતાપે ઉચ્ચ ફળ પામ્યા ત્યાં પ્રભાવ-ઉપકાર-કરુણા ભગવાનની જ ગણાય.

ભલેને આપણે જ પુરુષાર્થથી દિલમાં બેસાડ્યા, પણ ખાસ કરીને અરિહંતને જ બેસાડ્યા તો ફળ પામ્યા. અરિહંતને બદલે બીજા દેવદેવીને દિલમાં બેસાડો, ને સાધના કરો, તો ફાસફૂસિયા ફળ પામો. એટલે દર્શનાદિ સાધના એની એ, પરંતુ અરિહંતદેવ કેન્દ્રમાં છે તો ઉચ્ચ ફળ ! અરિહંતને બાદ કરીને ગમે તેટલું કરો સિદ્ધિ નથી થતી. એટલે મુખ્ય કારણ તો અરિહંત અને અરિહંતના પ્રભાવનો જ છે.

પ્રશ્ન : પણ પ્રભુની કરુણા પામવી તે આપણા હાથની વાત છે ? કે પ્રભુના હાથની વાત ?

ઉત્તર : બીજા કોઇને નહિ, ને માત્ર પ્રભુ અરિહંતને ઊંચું સ્થાન આપીએ, એમાં મુખ્યતા આપણી નહિ પણ પ્રભુની છે. કેમકે, ઊંચું સ્થાન આપનારા તો આપણે જ, પરંતુ જો પ્રભુના બદલે બીજાને ઊંચું સ્થાન આપીએ તો કાંઇ વળે

નહિ. અરિહંતને જ ઊંચું સ્થાન આપીએ તો જ વળે. એથી પૂરવાર થાય છે કે અરિહંતની કરુણામાં અરિહંતની એટલે કે અરિહંતના હાથની વાત થઇ. 'હાથની વાત' એટલે 'મુખ્ય કારણતા.' એટલા જ માટે ભક્ત આ જ માને કે અરિહંતની કરુણાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે; અને તો જ એ અરિહંતનું સાચું શરણ સ્વીકારનારો ગણાય.

જો એ મુખથી બોલે કે 'તમારા શરણથી બધું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે' પણ મનથી માને કે 'મારા પુરુષાર્થથી બધું કાર્ય સિદ્ધ થયું, પ્રભુ તો વીતરાગ એટલે આપણું કશું કરે નહિ.' આવી માન્યતામાં કૃતજ્ઞતા ભંગ થાય છે. એથી ઇષ્ટસિદ્ધિ ન થાય માટે તો કહ્યું છે કે,

"તુહપ્પભાવઓ ઇઠ્ઠફલસિદ્ધિ" એટલે જ અહીં પણ કહ્યું-

"ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે" હે પ્રભુ ! મારે આપના પ્રભાવથી જ આગળ વધવાનું છે, આપના પ્રભાવ વિના મારું કશું કાર્ય સીઝે તેમ નથી. જેમ

'લડથડતું પણ ગજબચ્ચું, ગાજે ગયવર સાથે રે'

નાનું અને સરખી રીતે સીધું પણ ચાલવા અસમર્થ એવું પણ હાથીનું બચ્ચું સ્થિર ઊભું રહેવાની ય શક્તિ નથી ધરાવતું; છતાં મોટો હાથી ગેલમાં આવી ગોળગોળ ઘૂમે ને ગાજે, તેમ આ નાનું ગજબચ્ચું જાતે એવી શક્તિ નહિ છતાં એની સાથે સાથે ગોળગોળ ઘૂમે છે, ને ગરજે છે તેમ હું પણ આપની સહાય વિના-આપમેળે મોક્ષમાર્ગ આરાધવા સમર્થ નથી, પણ પ્રભુ ! હું આપના આલંબને આરાધના કરી શકું છું. દર્શન-પૂજાદિ અર્થે અરિહંતની મૂર્તિ મળે તો જ અર્હદ્દર્શન-પૂજન થાય ને તો જ ભાવ નિર્મળ થાય; તેમ આત્મગુણો વિચારવા અરિહંત મળે તો જ એમના ગુણો વિચારું ને મારામાં ગુણ આવે. તેમ ત્યાગ-તપ આદિ પણ અરિહંતના જ કહેલા કરું તો જ નિસ્તાર થાય, એ ત્યાગ-તપ અરિહંતની કરુણા જ છે. આમ પ્રભુ ! ક્યાં ક્યાં આપની કરુણા કામ નથી કરતી ? આમ જ્યારે આપણે હૃદયથી સાચું જ માનીએ કે 'બધું સારું ભગવાનની કરુણાથી જ થાય છે, એટલે કે ભગવાન કરુણા કરે જ છે.' પછી આપણું કર્તવ્ય થઇ પડે છે કે આપણે ગદ્‌ગદ થઇને પ્રભુની કરુણા યાચીએ, 'પ્રભુ ! મને કરુણા નજરે નિહાળો.' એમ સાચું માનીને જ કહીએ. હવે કવિ કહે છે-

દેશો તો તુમહિ ભલા, બીજા શું નવિ જાચું રે,
વાચક યશ કહે સાંઇશું, ફળશે એ મુજ સાચું રે...૫

ભાવાર્થ :- આપ જ ઇચ્છિત આપશો તો ભલું ભલું. હું કાંઇ બીજા પાસે

માગવાનો નથી, અને બીજા એ આપવા સમર્થ પણ નથી. હે સ્વામી ! મને વિશ્વાસ છે કે 'આપ આપશો જ' તેથી **વાચક યશોવિજય** કહે છે કે 'મારી આ સ્વામીને વિનંતિ જરૂર ફળશે' એ મારી વાત (સોએ સો ટકા) સાચી છે.

વિવેચન :- અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવ પર વિશ્વાસ કરનારો વાતે વાતે અરિહંતને જ આગળ કરનારો હોય.

અહીં પણ કવિ અરિહંતને આગળ કરતાં કહે છે "આપશો તો આપ જ આપશો, અને માગેલું મને આપશો તો ભલું ભલું; બીજા પાસે હું માગવાનો નથી.' બાકી મને વિશ્વાસ છે કે 'મારા સ્વામીને કરેલી વિનંતિ જરૂર ફળશે,' આ મારી વાત અચૂક સાચી છે." કવિ આ કહીને સૂચવે છે કે - હે ભવ્યજનો ! તમે પણ વિનંતિ પ્રભુને જ કરો; ને સફળ થવાનો વિશ્વાસ રાખો કે સ્વામી અરિહંતને કરેલી વિનંતિ નિષ્ફળ જાય જ નહિ.

જૈન દર્શનમાં પાયામાં ત્રણ બાબત મુખ્ય છે;

- (૧) ભવનિર્વેદ લાવો, ને મુક્તિનો દ્વેષ છોડો,
- (૨) અરિહંતને જ ભજો, (મિથ્યાદેવાદિનો ત્યાગ કરો), ને
- (૩) ધર્મપ્રવૃત્તિ કરો, પાપપ્રવૃત્તિને ત્યાગતા આવો.

અહીં અરિહંત પર જ ભક્તિ હોવાના કારણે કવિ કહે છે કે 'આપશો તો આપ જ આપવાના છો, તેથી હું આપના ભરોસે જ રહેવાનો છું. બીજાનો મને ભરોસો નથી, તેથી બીજા આગળ માગવાનો નથી.' આપણે પહેલાં જોયોને એકલવ્ય ભીલનો પ્રસંગ ? ભૂલવા જેવું નથી કે એનો નિર્ધાર હતો કે 'વિદ્યા લઈશ તો ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પાસેથી જ લઈશ,' અને ગુરુએ બાણવિદ્યા આપવાની ના કહી તો એ ભીલ ન થાક્યો, ન કંટાળ્યો, કે નિરાશ ન થયો, પણ ગુરુની માટીની મૂર્તિ બનાવી તેમાંથી કૃપા-પ્રેરણા લીધી અને તે ફળી ! આ ચમત્કાર છે કે

દેવ અને ગુરુને આપણા દિલમાં જેટલું ઊંચું સ્થાન આપીએ, એટલો દેવ-ગુરુએ આપણા પર ઊંચી કૃપા-કરુણા કરી ! ને તેથી જ આપણી એટલી ઊંચી ઉન્નત્તિ થાય. પોતે દેવ-ગુરુને જેટલા આગળ કરે, તેટલો પોતે આગળ વધે. ભીલ એકલવ્યે પોતાના દિલમાં ગુરુને ઊંચું સ્થાન આપ્યું, વાતે વાતે દિલમાં આગળ કર્યા. તેથી જ તે અર્જુનથી અધિક હોશિયાર બની ગયો

આ રીતે દૃઢ નિર્ધાર છે કવિનો, કે 'પ્રભુ ! આપ જ આજે નહીં તો કાલે આપવાના છો. મને એવો વિશ્વાસ છે કે અંતે તો બીજા કોઈ નહિ પણ વાંછિત આપનાર તો આપ જ છો. બીજાને નહિ પણ આપને જ કરેલી વિનંતિ ફળવાની છે.'

એનું એક જ કારણ, કે પૂર્વપુરુષો એ રીતે પ્રભુની કરુણા પર અથાગ શ્રદ્ધા

રાખીને પોતાના ભવ નિસ્તાર સુધીની કાર્ય સિદ્ધિ કરી ગયા છે, એ શાસ્ત્રોમાંથી ઠામ ઠામ જાણવા મલે છે. જુઓ,

સુલસા શ્રાવિકાને એવી શ્રદ્ધા હતી કે -

'અરિહંત પ્રભુનું એવું અચિંત્ય સામર્થ્ય છે કે ઇચ્છિત કાંઇ પણ સિદ્ધ કરવું હોય, તો તે એનાથી જ થશે, એનાથી અવશ્ય સિદ્ધ થવાનું.' એટલે તો એણે પતિની સમાધિ અર્થે પુત્રની માગણી બીજા દેવદેવી પાસે ન કરી. અલબત પતિએ એને કહ્યું કે 'હું જાણું છું કે પુત્રથી મોક્ષ નથી મળતો, પરંતુ મને પુત્ર વિના ઘર વગડા જેવું શૂન્ય લાગે છે, તેથી મારા ચિત્તને પુત્ર વિના શાંતિ નથી થતી, માટે તું કોઇ દેવ-દેવતાની માનતા કર કે પુત્ર મળે.' ત્યારે,

સુલસાએ શું કહ્યું જાણો છો ?

એણે કહ્યું 'હું શા માટે મિથ્યા દેવી-દેવતાની માનતા કરું ? મારા અરિહંતદેવ ક્યાં સમર્થ નથી ? એ સર્વ ઇચ્છિત આપવા સમર્થ છે. એટલે ઇચ્છિત ઇષ્ટફળસિદ્ધિ માગીશ તો અરિહંત દેવ આગળ જ માગીશ; ને એ પ્રભુ પાસે માગવા હકદાર બનું એ માટે એ પ્રભુની પૂજા-ભક્તિ વધારીશ, અને પ્રભુને જ કહેલા ત્યાગ-તપમાં જોર મારીશ.'

અને એણે ખરેખર એમ કર્યું. એનો પ્રભાવ એવો પડ્યો કે એના ધર્મસત્ત્વની દેવલોકમાં ઇન્દ્રે પ્રસંશા કરી !

પ્રશ્ન : શું પુત્ર મેળવવાના આશયથી વધારેલું આ ધર્મસત્ત્વ પ્રસંશનીય નહોતું ?

ઉત્તર : જો પ્રસંશનીય ન હોત તો મોટા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને અવધિજ્ઞાની સૌધર્મેન્દ્ર એની પ્રશંસા શું કામ કરે ? એની વધારેલી ધર્મારાધના જો અધર્મરૂપ યા વિષક્રિયા હોય તો સમકીતિ ઇંદ્ર એના ગુણ ગાય ? પણ ગુણ કેમ ગાય ? કહો, સુલસાના વધારેલા ધર્મની પાછળ સુલસાના દિલમાં અરિહંતના અચિંત્ય સામર્થ્ય પર યાને અરિહંતની અપાર કરુણા પર અનન્ય શ્રદ્ધા કામ કરી રહી હતી.

અરિહંત-પ્રભુ પાસે શું માગો છો ? એ પ્રશ્નની પહેલા આ પ્રશ્ન છે કે અરિહંતને તમે કેવા સમર્થ-કેવા દયાળુ-કેવા ઉપકારક સમજો છો ?

મોટા કવિઓ ને મોટા શાસ્ત્રકારો આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મ., આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મ. અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ જેવાએ કરેલી વીતરાગ અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિઓ-સ્તોત્રો અને પ્રાર્થનાઓ વાંચો એટલે ખબર પડે કે એ મહાધુરંધર વિદ્વાન પૂર્વપુરુષો અરિહંત ભગવાનને કેવી અચિંત્ય કરુણા કરનારા તરીકે દિલથી માનતા હતા ?

અરે ! મહાપંડિત ધનપાલકવિએ રચેલી **'ઋષભ પંચાશિકા'** નામની ઋષભદેવ

ભગવાનની કરુણા યાચતી સ્તુતિની વિશેષતા સમજી, કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે શ્રી સિદ્ધગિરિ પર દાદાના દરબારમાં ધનપાલ પંડિતની એ સ્તુતિ ગાઇ ત્યારે,

પાછળથી પૂછનારે 'પ્રભુ ! આપ પોતે જ સમર્થ કવિ અને શાસ્ત્રકાર છો, તો આપને વળી એક ગૃહસ્થ શ્રાવક ધનપાલ-પંડિતની રચેલી સ્તુતિ ગાવાનો શો મતલબ ?'

ત્યાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ કહે છે 'મતલબ એ, કે એ સ્તુતિમાં જે અરિહંત પ્રભુના મહિમાના ભાવ ભર્યા છે એ અલૌકિક અને અદ્‌ભુત છે; તેથી સહેજે એ ગાવાનું મન થઇ જ જાય !'

અરિહંતની કરુણાનો વર્તમાન રોમાંચક દાખલો :

હું તમને જ કહું છું : અરિહંતની અચિંત્ય કરુણાનું શું પૂછો છો ? વર્તમાન કાળે કલકત્તામાં જ્યારે પહેલી પાકિસ્તાનીની ખૂનરેજી ચાલી, ત્યારે જૈનોના એક માળા પાસે ૫૦૦ મુસ્લીમ ગુંડાઓ માળાના બારણા તોડી અંદર ઘૂસી ખૂનરેજી ચલાવવા ત્રાટકી પડેલા ! પરંતુ માળામાં અરિહંત અને નવકારને 'અચિંત્ય અપાર કરુણા કરનારા' તરીકે માનનાર ત્યાં રહેતા છત્રાસા (સૌરાષ્ટ્ર)ના મહાન શ્રાવક લીલાધરભાઇએ માળાના જૈનોને ભગવાનની કરુણા યાચી નવકાર ગણવા બેસાડી દીધેલા. બોલો, એ વખતે નવકાર કેવી ગદ્‌ગદતાથી બોલાય ? ઠેઠ નાભિમાંથી ભારે દિલદર્દભર્યો સૂર નીકળે એ રીતે નવકાર બોલાય.

તે પ્રભુની કરુણા કેવી થઇ, એ જાણો છો ?

સામેના માળાનો લોખંડી દરવાજો ઘણના ઘાથી ગુંડાઓએ તોડી નાખેલો, પણ અહીં લાકડાનો દરવાજો તોડી ન શક્યા ! કેમકે દરવાજા પર અરિહંત અને નવકારની કરુણાનું વજ્રમય પડ ચડાવેલું હતું ! પછી દરવાજા પર પેટ્રોલના કાકડા છાંટી સળગાવવા પ્રયત્ન કર્યો તો પેટ્રોલ બળી ગયું, પણ દરવાજા ન સળગ્યા ! કેમ વારુ ? કહો, ઉપરથી અરિહંત અને પંચપરમેષ્ઠિ કરુણાનો ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો ! અને એટલામાં તો અરિહંત પ્રભુની અચિંત્ય કરુણા મિલિટરીની બે મોટી લોરી ત્યાં ખેંચી લાવી !

તમે ગદ્‌ગદ થઇને દિલથી અરિહંતદેવની કરુણા યાચો, પછી જુઓ કેવી ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય છે ! માટે તો ગણધર ભગવાને કહ્યું 'હોઉ મમ તુહપ્પભાવઓ ભયવં !... ઇક્કફલસિદ્ધિ' 'જયવીયરાય' સૂત્ર તો બોલો છો, પરંતુ 'તુહપ્પભાવઓ' આ શબ્દ પર ભાર આપો છો ખરા ? ના, રાબેતા મુજબ પહેલો શબ્દ 'જયવીયરાય' તે એના પર ભાર આપી, પછી ગાડી ગબડાવવાનું રાખ્યું છે ને ? જે સૌથી અગત્યનું પદ 'તુહપ્પભાવઓ' એ એમ જ લક્ષ બહાર બોલી જવાનું ? પછી ત્યાં

અરિહંત પ્રભુ પર હૈયું ક્યાંથી ઊભરાય ? અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવ પર હૈયું ક્યાંથી ઓવારી જાય ?

(આ આખા સ્તવનનો સારાંશ એ છે કે,

વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ કરુણા કરે કે નહિ ? એ સ્થૂલબુદ્ધિના વિવાદમાં ઉતર્યા વિના પ્રભુની આપણા પર અચિંત્ય-અમાપ કરુણા ઉતરે જ છે, પ્રભુ અવશ્ય કરુણા કરે જ છે, એ અથાગ શ્રદ્ધા ધરવા જેવી છે.)

(ઇતિ શ્રી સંભવજિન સ્તવન વિવેચના)